

Baráthi Ottó

Adalékok Nógrád megye rendszerváltás utáni gazdasági-társadalmi folyamatainak értékeléséhez

A megye gazdasági hanyatlása az 1980-as években kezdődött, a '90-es évektől a termelő szféra alacsony produktumának következtében „csak” folytatódott. Nógrád a főbb gazdasági mutatók alapján sokat veszített a megyék sorában elfoglalt korábbi közepes pozíciójából. A megyének nincs domináns húzóágazata, a gazdaság szerkezete csak spontán módosult a szolgáltatások javára. A térség egyik jellemzője a munkanélküliség és az elszegényedés.

Kulcsszavak: regionális folyamatok, gazdasági hanyatlás, munkanélküliség
JEL-KÓD: R11

Bevezetés

A jobbára csak rendszerváltásnak nevezett, 1989/1990-ben bekövetkezett politikai fordulat és korszakos jelentőségű gazdasági-társadalmi események óta eltelt húsz esztendő már lehetőséget biztosít a visszatekintésre és az érdemi elemzésekre. E dolgozatban – a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adataira, ezekből saját számításaimra és tanulmányomra (Baráthi 2010a) alapozva – Nógrád megye főbb nemzetgazdasági ágaiiban, gazdasági szerkezetében, munkaerő-piaci helyzetében és a lakosság életkörülményeiben bekövetkezett változásokra kívánom ráirányítani a figyelmet.

A folyamatok 1990-2008 közötti vizsgálatán túl igyekszem Nógrád megyét az országban és az Észak-magyarországi régióban is pozícionálni, és néhány következtetést is levonni. Teszem ezt azért (is), mert a regionális vizsgálatok mellett továbbra is relevánsnak – Nógrád esetében gazdasági hanyatlása okán és kiútkeresése miatt különösen – fontosnak tartom a megyei szintű elemzést. Ugyanakkor az alábbiakban legfeljebb csak közzgazdasági megalapozottságra törekedhettem, semmint teljességre, így dolgozatom Nógrád rendszerváltás utáni folyamatainak értékeléséhez „csak” további elemző munkát inspiráló – netán kritikára is okot adó – adalék lehet.

Demográfiai és településhálózati jellemzők

Nógrád megye az ország egyik legkisebb megyéje, melynek 2546 km²-es területe 2,7%-a, 207,6 ezer fős lakossága 2,1 %-a az országénak. Népsűrűsége 81,6 fő/km², kisebb a régió (91,1 fő/km²) és az ország (107,8 fő/km²) átlagánál. A lakónépesség 1990-hez képest 18,6 ezer fővel, 8,2%-kal (országosan csak 3,3%-kal) csökkent, és a 2008. év végén 207 637 főt számlált. A népességfogyás oka a természetes népmozgalom és a vándorlás kedvezőtlen alakulása volt. Utóbbi egyenlege 2007 és 2008-ban 1586, illetve 1498 fő veszteséget mutatott. Régóta tartó tendencia a megyében (is) az öregedés folyamata. Csupán 2001-hez képest 4,3%-kal (1,5 ezer fővel) nőtt a 65 évesek és az idősebbek száma, míg a 15 éven aluliaké 15%-kal (5,5 ezer fővel) csökkent. Ennek következtében 2008 végén Nógrádban 118,9; a régióban 105,8; az országban 109,9 idős jutott száz gyermekkorúra. A népmozgalom itt nem számszerűsített mutatói (élveszületés, halálozás, válás stb.) is rosszabbak a régiós és az országos adatoknál.

A megye települési szerkezete (125 község, 6 város) aprófalvas jellegű. 2008-ban a megye 33 településén a lakosok száma 500 fő alatti, további 44-ben 500-999 fő közötti volt.

Az egy városra jutó községek száma 20,8 (a hazai átlag 9,3, a régiós 13,9.) A városok népességének aránya, 41,8%, országosan 68,4 %. Salgótarján alig több mint 38 ezer lakosával Szekszárd után az ország második legkisebb megyeszékhely városa¹.

Gazdasági fejlettség/fejletlenség

A bruttó hazai termék (GDP) mutatója kifejezi az ország egyes térségei fejlettségében, gazdasági teljesítményében mutatkozó különbségeket. A GDP utóbbi évekbeli adatai a régiók és megyék növekvő differenciálódásáról tájékoztatnak. 2007-ben a két szélsőértéket képviselő régió között az egy főre jutó GDP értékében 2,6-szeres, az egy foglalkoztatottra jutó GDP-ben mérve 2,1-szeres volt az arány, s ez évek óta gyakorlatilag változatlan. (Szalainé 2010) Ekkor a hét régió között Észak-Magyarország a 6. volt fejlettségi szint alapján. A megyéket szemügyre véve a nyugati országrész megyéiben a legnagyobb a fajlagos mutató értéke, a mezőny másik végén a keleti országrész megyéi (Békés, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Nógrád) találhatók. Budapest adatát figyelmen kívül hagyva, a legmagasabb egy főre jutó GDP-vel rendelkező Győr-Moson-Sopron és a legkisebb értéket képviselő Nógrád megye mutatója között 2006-ban 2,3-szeres, 2007-ben pedig 2,4-szeres volt a különbség. A fajlagos mutató alapján Nógrád megye évek óta az utolsó helyet foglalta el a megyék között. Az 1. táblázat adatai egzakt módon pozícionálják Nógrádot.

1. táblázat: Az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) alakulása területegységenként²

Megye, régió, ország	Az országos átlag százalékában			2007. év az 1995. évi %-ában ^{b/}
	1977 ^{a/}	1995	2007	
Borsod-Abaúj-Zemplén	111,0	75,3	65,8	395,7
Heves	100,0	75,5	73,4	434,2
Nógrád	77,0	60,1	46,0	346,9
Észak-Magyarország	..	72,7	64,1	399,8
MAGYARORSZÁG	100,0	100,0	100,0	453,7

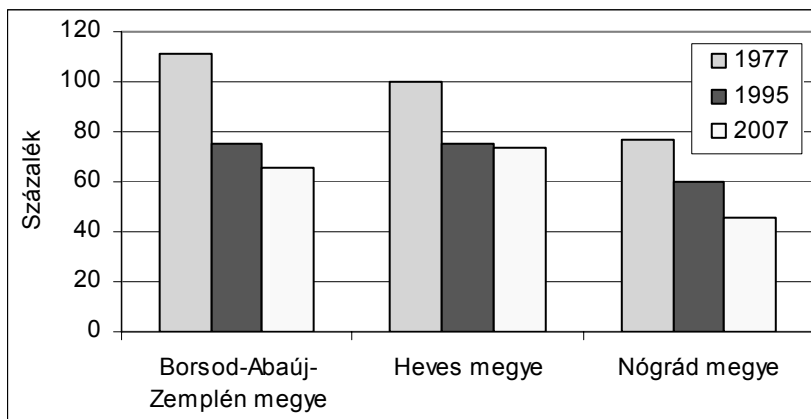
Forrás: Magyarország nemzeti számlái, 1995-2007. KSH, Budapest, 2009. http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpt014a.html ^{a/} Szakértői becslés: www.geogr.elte.hu. ^{b/} A GDP beszerzési áron számítva. Saját számítás és szerkesztés.

A fentiekből kitűnik, hogy Nógrád megye helyzete romlott a vizsgált időszakban. A megfigyelt mutatók³ ugyanakkor nem támasztják alá azt a felfogást, miszerint a megye pozícióvesztésének döntő oka a rendszerváltás, minthogy a térség gazdaságának hanyatlása is ekkor kezdődött. Ez nincs így. Nógrád teljesítménye (a GDP alapján) még gazdaságának fejlődő időszakában – az 1970-es években – is jóval az országos átlag alatt volt, Borsod-Abaúj-Zemplén fejlettségétől még távolabb, mint napjainkban.

¹ Salgótarján népessége Somoskőújfalu önálló községgé válásával 2008-ra – kvázi adminisztratív módon – 2,2 ezer fővel csökkent, így mérséklődött Nógrád városi népességének aránya is.

² A táblázatok és az ábrák döntően Nógrád megyére vonatkozó információkat hordoznak, ezért címeikben – a ráció okán – nem írom ki a Nógrád nevet. Csak az ettől való eltérést jelölöm, így az összehasonlító táblák és ábra esetében a „területegységenként” kifejezést használom.

³ A gazdasági teljesítmények mérésére és összehasonlítására is alkalmas GDP mutatóját (és változatait) 1994-től számítja, közli és alkalmazza a KSH.

1. ábra: Az egy főre jutó GDP az országos átlag százalékában területegységenként
Forrás: KSH

Ugyanakkor kétségtelen, Észak-Magyarország a rendszerváltást követően a gazdaság szerkezetének korszerűtlensége, a nehézipar súlyos válsághelyzete és leépülése, valamint egyéb okok miatt az ország hátrányos helyzetű térségévé vált. A régió gazdasági, társadalmi pozíciói az 1990-es évek elején hirtelen, zuhanásszerűen romlottak (Simkó 2008). Benne különösen Nógrád megyéé - teszem hozzá én -, amelynek egyes térségeiben krízis közeli állapot uralkodott el. Ugyanis a 6 nógrádi kistérség jelentős – itt nem részletezhető – diszparitást mutat. A (leg)hátrányos(abb) helyzetben lévő kistérségekben (a Balassagyarmati és a Rétsági kivételével a további 4 kistérség a vizsgált időszak szinte egészében ide volt sorolható) elsősorban az állandósult munkanélküliség miatt eszkalálódik a szegénység, egyes családok a megélhetéshez szükséges (netán a létminimum szintjét elérő) jövedelemhez sem jutnak hozzá. Nemhogy megszűnőben lenne a G. Fekete (2006) által már régen jelzett segélyezés – munkából való kiesés – több generációs munkanélküliség – munkától való elfordulás félelmetes-fortélyos folyamata, de felerősödni látszik, miként jelen van a munkanélküliségi létből kilépni már nem is akaró kvázi életellenes-alattomos attitűd.

A gazdasági fejlődés feltételrendszere

Felfogásom szerint a közlekedési infrastruktúra a fejlődéshez vezető út, a vállalkozás szervezetrendszere a gazdaság motorja, a beruházások pedig a gazdaság lendítőkerekei.

A gazdaság működését és fejlődését gátló közlekedési infrastruktúra

A megye közúthálózata nem felel meg a kor követelményeinek: sem autópálya, sem autópálya nincs a megyében. A közúton meghatározó a 2. számú (Budapest-Vác-Parassapuszta) és a 21. számú (Hatvan-Salgótarján-Somoskőújfalu) főút. Budapestet az M3-as autópályához csatlakozó 2-es és 21-es számú főúton lehet elérni. A 21-es út négysávos kiépítése csak egy lépés a közút fejlesztésében. A főúthálózat kiépítettsége megfelelő, burkolatának és vízelvezetésének állapota közelíti az országos átlagot.

A vasút műszaki feltételei nem megfelelőek, a 81. számú, Hatvan-Somoskőújfalu vonal villamosítása évtizedek óta várat magára. A pálya balesetveszélyes állapota miatti sebességkorlátozások következtében 19. század végi a menetidő Salgótarján és Budapest között.

Salgótarjánt „nem érte el” az intercity-járat sem. Nógrád közlekedésére a legkifejezőbb jelző – a lassú mellett – a „rázós”⁴

Gyenge vállalalkozási aktivitás

A megye vállalalkozásainak száma közel húsz év óta – az országos tendenciához hasonlóan – évről-évre kismértékű növekedést mutat. Az országostól eltérő egyik jellemzője a társas vállalalkozások összes vállalalkozáson belüli alacsony aránya, míg a másik a külföldi tulajdonban lévő vállalalkozások, illetve a külföldi tőke (fajlagosan is) szerény részesedése. Lehangoló sajátja Nógrád megyének a rendkívül alacsony vállalalkozói aktivitás⁵, amely a KSH (2010) adatai szerint elmarad a régiós (118), és jóval a hazai (161) átlagtól. Ezer lakosra ez év márciusának végén a megyében 110 vállalalkozás jutott, melyből 83 az egyéni, 27 pedig a társas vállalalkozások közül került ki.

Az észak-magyarországi vállalalkozások néhány évvel ezelőtti találó jellemzése a hasonló nógrádi szervezetek két évtizedes működésére is vonatkoztatható. Nógrádban a kisvállalkozások zömének teljesítőképessége alig haladta-haladja meg a háztartások kapacitását, mi több, a megyében sem igazán versenyképesek. A beszűkülő helyi piac nem teszi lehetővé a jövedelmező üzleti működést. Külső piacokon fellépni sem tudnak, nemhogy érvényesülni és eséllyel versenyezni. Ehhez termékszerkezetben, minőségben és kapacitásban sem megfelelőek. Ugyanakkor más megyei befektetők, kiváltképp külföldi tőketulajdonosok a viszonylag fejletlen infrastruktúra, a nyomott fizetőképes kereslet vagy éppen a munkaerő minősége miatt sem települnek a térségbe. (G. Fekete 2006)

Nógrád megyében 2010. I. negyedév végén 24,7 ezer gazdasági szervezetet regisztráltak, közel 3%-kal – az országoshoz hasonlóan – többet az előző év azonos időpontjához képest. Nem változott lényegesen a vállalalkozások összetétele, háromnegyedük egyéni, egynegyedük társas formában tevékenykedett. (Részesedésük országosan 64; illetve 36%.) A főtevékenységük szerint mintegy 43%-ukat a mezőgazdaság, tizedüket az ingatlanügyletek, közel 8%-ukat pedig a kereskedelem gazdasági ágakban tartották nyilván. (KSH 2010)

A megyében négy ipari park működik: Balassagyarmat, Bátortereny, Rétság és Salgótarján városokban. Ezek a szerveződések segítették az iparszerkezet átalakítását, a munkanélküliség csökkentését, a vállalalkozások közötti kapcsolatok erősítését, de nem váltották be a hozzájuk fűzött – gyakran indokolatlanul is felfűzött – várakozásokat.

Elégtelen beruházások

A beruházások mutatói azt jelzik, hogy Nógrád a vizsgált időszakban folyamatosan, az egy lakosra jutó beruházási érték esetében néhány év kivételével (így például 1996-ban és 2000-ben) mindig az utolsó helyen állt a megyék rangsorában. Amíg részesedése az országos beruházási értékből 1985-ben 1,5% volt, addig 1990-ben 1,2%, 2008-ban már csak 0,7%. Nógrád megyében az ezredforduló után, a 2001-2007. években a beruházások több mint harmada az ipar területére irányult. Az egyéb közösségi, személyi szolgáltatás mintegy 15%, a szállítás, raktározás, posta, távközlés 14%, a közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás 13% körüli, a kereskedelem, javítás 8,5 % részesedéssel bírt. 2010. első három hónapjában a megyei székhelyű gazdasági szervezetek 2,5 milliárd forint összegű beruházást valósítottak meg, mely folyó áron csaknem ötödével maradt el az egy évvel korábbtól. Országosan ez idő alatt 10%-os csökkenést regisztráltak. Egy lakosra vetítve Nógrád megyében 12,3 ezer forint értékű fejlesztés jutott, mely a régiós átlagtól 12,7; az országostól pedig 36,9 ezer forinttal alacsonyabb. (KSH 2010)

⁴ Reményekre jogosít a közlekedési infrastruktúra fejlesztése „útján” az Ipoly-hidak helyre állításának megkezdése és a nyugat-nógrádi térségi vasút-projekt indítása.

⁵ Empirikus tapasztalataim szerint a vállalalkozási készség alacsony szintjének sajátos oka a nógrádi emberek befelé fordulása, bizalmatlansága, a pozitív gondolkodás „többségi” hiánya.

Gazdasági szerkezet

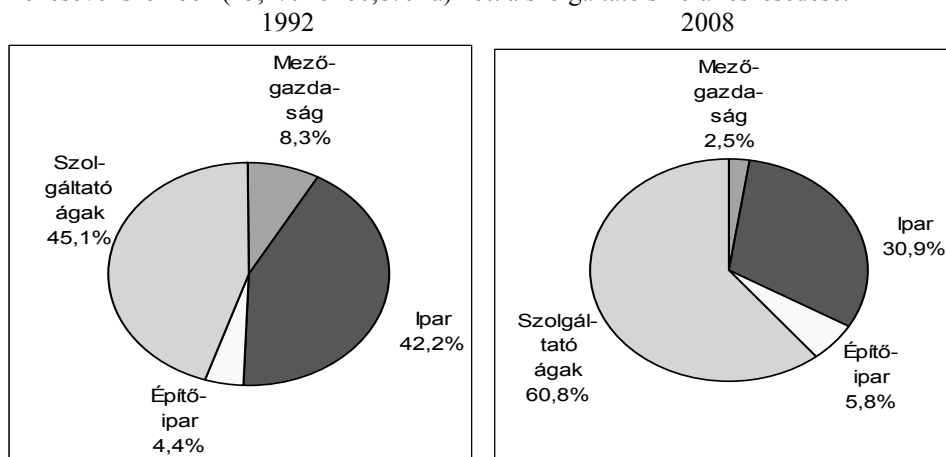
A nemzetgazdasági ágak teljesítményében és a foglalkoztatottak létszámában bekövetkezett változások a megye gazdaságának egész struktúráját átrendezték. Ezt egzakt módon leginkább az alkalmazásban állók számának változásán keresztül lehet nyomon követni.

10. táblázat: Az alkalmazásban állók száma és megoszlása

Gazdasági ág	1992		2008		2008. év az 1992. évi %- ában
	Száma, fő	Megosz- lása %	Száma, fő	Megosz- lása, %	
Mezőgazdaság, vad-, erdő-, halgazdálkodás	4688	8,3	1059	2,5	22,6
Ipar	23812	42,2	13153	30,9	55,2
Építőipar	2502	4,4	2469	5,8	98,7
TERMELŐ(primer+szekunder) ÁGAK	31002	54,9	16681	39,2	53,8
Kereskedelem, javítás	3672	6,5	5365	12,6	146,1
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	826	1,5	1530	3,6	185,2
Szállítás, raktározás, posta, távközlés	4288	7,6	2629	6,2	61,3
Pénzügyi közvetítés	968	1,7	698	1,6	72,1
Ingatlanügyletek, gazdasági szolg.	571	1,0	2452	5,7	429,4
Közigazgatás, védelem, kötelező t.b.	2662	4,7	4464	10,5	167,7
Oktatás	6006	10,7	3969	9,3	66,1
Egészségügyi, szociális ellátás	5198	9,2	3792	8,9	73,0
Egyéb közösségi, személyi szolgáltatás	1229	2,2	1006	2,4	81,9
SZOLGÁLTATÓ (tercier) ÁGAK	25420	45,1	25905	60,8	101,9
ÖSSZESEN	56422	100,0	42586	100,0	75,5

Forrás: Nógrád megye statisztikai évkönyvei. KSH. Saját számítás és szerkesztés.

Nógrádban is megtörtént a tercirizálódás. A termelő ágak súlyának (54,9%-ról 39,2%-ra) csökkenésével szemben (45,1%-ról 60,8%-ra) nőtt a szolgáltató szféra részesedése.

4. ábra: A termelő és szolgáltató ágak arányváltozása

Forrás: KSH

Az egyes gazdasági ágazatokat az alábbiak jellemzik.

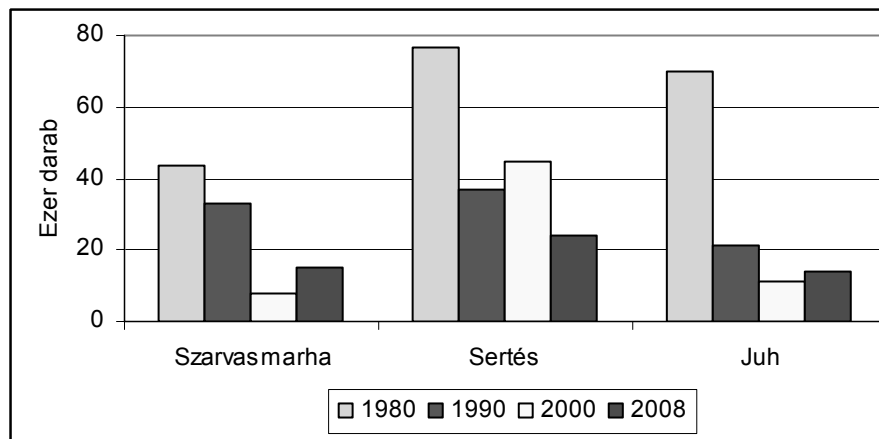
A mezőgazdaság mélyrepülése

A megye egykor „szépen zöldellő” agráriuma az 1980-as években az állami támogatások visszafogása, az ipari melléküzemágak felszámolása, a '90-es évek elején a privatizáció és a szövetkezetek „szétverése” következményeit a mai napig sem heverte ki. Íme néhány adat. A gabonafélék termésmennyiségének éves átlaga 1986-1990 között 174,5; az 1996-2000-es években 121,7; 2001-2005 időszakában 119,6 ezer tonna volt; míg az elmúlt 3-4 év átlagában 105,0 ezer tonnára esett vissza. Nógrád állatállománya már az 1980-as évektől csökkent, az 1990-es évtizedben jelentős veszteséget szenvedett, 2000 után differenciáltan alakult.

2. táblázat: Az állatállomány változása ^{a/}

Megnevezés	1980	b/1990	2000	2008	2008. év az 1990. évi %-ában
	e z e r d a r a b				
Szarvasmarha	43,4	33,0	8,1	15,0	45,5
Ebből: tehén	18,0	13,6	5,0	9,0	66,2
Sertés	76,4	36,9	45,0	24,0	65,0
Juh	70,2	21,0	11,0	14,0	66,7
Baromfi	393,4	88,0	356,0	265,0	301,1

Forrás: Nógrád megye statisztikai évkönyvei, KSH. a/ Gazdálkodó szervezetek és egyéni gazdálkodók összesen. b/ Egyéni gazdák nélkül. Saját számítás és szerkesztés.

2. ábra: Az állatállomány dinamikája

Forrás: KSH

Az állatállomány fajlagos mutatóinak szinte mindegyike rosszabb a régiós és az országos átlagnál is. A kivétel a szarvasmarha állomány mutatója: a száz hektár mezőgazdasági területre jutó szarvasmarhák száma Nógrádban (12) több, mint akár Heves (5), akár Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (10), és megegyezik az országos mutatóval.

A megye mezőgazdaságában dolgozók száma az 1990. évi több mint 13 ezer főről 2000-re 1 321 főre, mintegy 12 ezerrel csökkent. A dolgozók számának átmeneti növekedése után (2005-ben 1359 fő) ismét csökkent a foglalkoztatás, a 2008. évi átlagos létszám már csak 1059

fő volt. Ezzel a nemzetgazdasági ág részaránya az 1990. évi mintegy 14%-ról, 2008-ra 2,5%-ra csökkent. (Országos részarány: 3,1%.)

Exportorientált gépipari bázis

A nógrádi ipar térvészése már az 1960-as évektől – a szénbányászat visszafejlesztésével – megkezdődött. Az 1973. évi piaci árrobbanás okozta recesszió, az energifaló ágazati- és korszerűtlen gyártmány szerkezet ódiumi óriási anyagi és ember-veszteségeket okoztak. Az iparban dolgozók száma már az 1980-as évtizedben több mint 20%-kal, 1990-re közel 32 ezer főre csökkent. Nógrád iparát már hanyatló időszakában érte a rendszerváltás. A '90-es évek elején a piaci viszonyokra való áttérés, a privatizáció, a keleti piacok feladása-elvesztése következtében a termelés tovább mérséklődött.

3. táblázat: Az ipari termelés volumenindexe, 1990-1994

Megnevezés	1990	1991	1992	1993	1994
A termelés indexe ^{a/}	83,6	77,6	82,6	92,4	96,7

^{a/} Előző év=100,0

Forrás: Nógrád megye statisztikai évkönyve, KSH, 2000. Saját szerkesztés.

A fenti időszak minden évében csökkent a termelés, összesen (számításaim szerint) közel 43%-kal. Íme néhány példa a korábban exportra (is) került termékek ez időszaki drámai csökkenéséről: a kovácsolt és sajtolt acéltermék-gyártás 10,5%-ára; a hidegen húzott acél 21,2%-ára; a húzott síkúveg-gyártás 18,4%-ára; az öblösüveggyártás 48,6%-ára, a női ruha és komple gyártása 13,4%-ára; a csontos nyershús termelés 3,6%-ára csökkent.

Az ipari termelés az 50 fő feletti szervezeteknél a '90-es években először 1995-ben, majd 1996-ban nőtt mérsékelten (2-3%-kal), ami arra utalt, hogy a megye iparának hanyatló korszaka véget ért. 1995-ben már az export is meghaladta az 1990. évit. A termelés 1995 és 2000 között évről-évre nőtt, összehasonlításon csaknem 80%-kal emelkedett. Ugyanakkor az ezredforduló után a következőképpen alakult:

4. táblázat: Az ipari termelés volumenindexe, 2000-2008

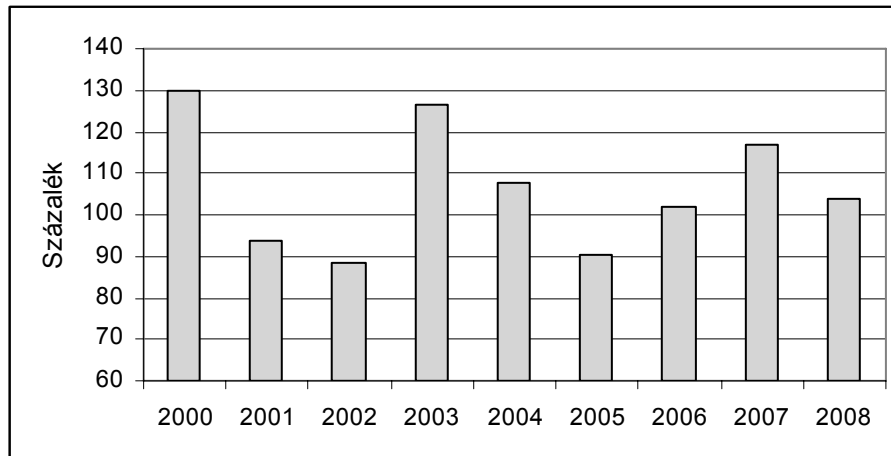
Megnevezés	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
A termelés indexe ^{a/}	130,1	93,5	88,5	126,6	107,7	90,6	101,7	117,1	103,8

^{a/} Előző év=100,0

Forrás: Nógrád megye statisztikai évkönyve, 2008. Saját szerkesztés.

A fenti időszakban Nógrád – összehasonlításon számba vett – ipari termelése hullámzóan alakult, számításaim szerint mintegy 26%-kal növekedett, amivel elmaradt az országos és a régiós átlagtól is.

Az ipar húzóágazata a gépgyártás, amely a vizsgált időszak legtöbb évében az összes ipari termelés és az export nagyobb részét produkálta, így 2008-ban 53,7; illetve 66,3%-át. Kedvezőtlen, hogy 2009-ben az ipari produktum 56%-át adó gépiparban visszaesett a termelés. Jelentős még a fémalapanyag, fémfeldolgozási termékek gyártása, melynek részaránya mintegy 17% körüli. Amíg a termelés értéke a termelékenység gyors ütemű emelkedésének köszönhetően növekedett, a foglalkoztatottak létszáma alig változott, a korábbi drasztikus létszámcsökkenés korántsem kompenzálódott. A gépipar továbbra is Nógrád iparának gerjesztője: ez év első negyedében a KSH (2010) adatai szerint összehasonlításon több mint másfélszeresére bővült az ágazat termelése.

3. ábra: Az ipari termelés alakulása (az előző év=100,0)

Forrás: Nógrád megye statisztikai évkönyve, 2008

Bővülő kereskedelmi hálózat

A kereskedelem fő ismérve a vizsgált időszakban hálózatának bővülése és korszerűsödése. Amíg az alkalmazottak száma 1992-ben 3672 fő volt, addig 2008-ban már 5365. Ennek a 46%-os növekedésnek az eredményeként az ágazat részesedése az összes alkalmazotton belül 6,5%-ról 12,6%-ra emelkedett, de nem éri el az országos (15,1%-os) arányt. A „kisker” üzletek száma a privatizáció, a „multik betörése”, a szabályozók változása miatt – a kezdeti jelentős felfutás, majd a fortélyos fluktuáció eredményeként is – hullámzóan, egyes kiemelt években az 5. táblázatban látható módon alakult.

5. táblázat: A kiskereskedelmi üzletek száma ^a

Megnevezés	1990	1992	1995	1998	2000	2003	2005	2008	2009
Üzletek száma	724	3511	3361	2811	2978	3065	3089	2768	2676 ^b

a/ Gyógyszertárakkal együtt, vendéglátóegységek nélkül b/ Június 30.

Forrás: Nógrád megye statisztikai évkönyvei, KSH. Saját szerkesztés

A megye kiskereskedelmi hálózata 2009. június végén 2676 üzletből állt, ez 3,9%-kal kevesebb, mint egy évvel korábban volt. A boltok közel egyharmada élelmiszerüzlet és áruház, csaknem 60%-a iparcikküzlet és áruház, 7%-a pedig járművek üzlete és üzemanyagtöltő állomás volt. Az üzletek 47,4%-át (1269 boltot) egyéni vállalkozók üzemeltették, e körben 5,1%-os volt a boltok számának csökkenése is, amely következménye lehet a kialakult gazdasági válságnak is.

Turizmus, vendéglátás: a remény gazdasági ágai

A turizmus a gazdasági fejlesztés, a munkahelyteremtés lehetséges eszköze, világszerte dinamikusan fejlődő, vezető gazdasági ág. Nem így Nógrádban, amelyről a 6. táblázat adatai is tanúsíthatnak.

A szálláshely kapacitás nőtt, a vendégforgalom mutatói differenciáltan alakultak. A külföldi vendégek közül 2008-ban a legnagyobb számban és arányban a német (977 fő, 24,7%) és a lengyel (575 fő, 14,5%) vendégek fordultak meg. A szálláshelyet is választók 40%-a szállodai szobát, 60%-a egyéb szálláshelyet (panziót, üdülőházat, kempinget stb.) vett igénybe. A szállodák kapacitás kihasználtsága 32,5%-os volt, a háromcsillagos szállodák szobakihasználtsága a legmagasabb, de nem érte el az 55%-ot.

6. táblázat: A kereskedelmi szálláshelyek főbb mutatói

Megnevezés	1990	2008	2008. év az 1990. évi %-ában
Szoba	821	1100	134,0
Férőhely	3198	3335	104,3
Vendég	57258	51444	89,3
Ebből: külföldi	17407	3963	22,8
Vendégéjszaka	202170	103937	51,4
Ebből: külföldiek	35519	11389	32,1
Átl. tartózkodási idő, éjszaka	3,5	2,0	-
Ezen belül: külföldiek	2,0	2,9	-

Forrás: Nógrád megye statisztikai évkönyvei. Saját számítás és szerkesztés.

Az idegenforgalom minimumfeltétel-rendszeréhez tartozik a vendéglátás – szálláshely-szolgáltatáson kívüli – infrastruktúrája is. Az ezredforduló után a vendéglátóhelyek száma 5,3%-kal növekedett, ezen belül az éttermek, cukrászdák száma csökkent. A szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás gazdasági ágban Nógrádban 1992-ben 826 fő (1,5%) alkalmazottja volt, 2008-ban viszont már 1530 fő (3,6%) dolgozott ebben a fontos gazdasági ágban.

A vizsgált időszakban a turizmus nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Ugyanakkor a közelmúltban korszerűsített irányító szervezet marketingmunkája, a megyeszékhelyi Karancs Szálló újrahasznosítása és más fejlesztésekre irányuló elképzelések ismét óvatos bizakodásra adhatnak okot, miként a KSH (2010) adatai is. Ezek szerint Nógrád megye kereskedelmi szálláshelyeit 2010. I. negyedévében 7154 vendég kereste fel, 8,6%-kal több, mint 2009 első három hónapjában. A vendégéjszakák száma harmadával, az átlagos tartózkodási idő 22,9%-kal (2,2 vendégéjszakára) emelkedett.

A munkaerő-piaci viszonyok alakulása

Makacs és magas munkanélküliség

Ahogy a foglalkoztatás alakulása az Észak-magyarországi régióban (Szalainé 2010) relatíve kedvezőtlen, úgy Nógrádé a régióon belül is az. Sőt, Nógrád akut társadalmi problémája a több évtizede kialakult strukturális foglalkoztatási feszültség, és a közel húsz éve kirobbant munkanélküliség. Utóbbi rátája alapján Nógrád a megyék között mindig „dobogós” helyen volt, az országos átlagot pedig évenként 4-6 százalékponttal meghaladta.

Szerintem a rendszerváltás utáni időszakban a munkanélküliség alakulásában három – élesen el nem határolható – szakasz különböztethető meg. 1. A robbanás és az eszkaláció időszaka: 1990-1993. Jellemzője a munkahelyek drámai felszámolása, szinkronban a regisztrált munkanélküliek számának növekedésével és (23-24 ezer közötti) tetőzésével. 2. A folyamatos mérséklődés periódusa: 1994-2002 között minden évben csökkent a munkanélküliek száma. Amíg 1994-ben még 17 230 munkanélkülit regisztráltak, addig 2002-ben 12 084 főt, 30%-kal kevesebbet. Ezen időszakban jelentős számú új munkahely létesült. 3. Az újbóli növekedés szakasza: 2003-2009, amikor is újra és csaknem évről évre emelkedett az álláskeresőik száma.

Az ez évi munkaerő-piaci adatok (KSH 2010) is hangulatrombolók. 2010. I. negyedévében Nógrád megyében a 15-74 éves népességből 80,1 ezer fő volt gazdaságilag aktív és ezen belül 63,9 ezer fő foglalkoztatott. Az előbbi 0,2%-kal, az utóbbi 5,6%-kal csökkent az előző év azonos időszakához képest. Az aktivitási arány 50,7%-ról 51,1%-ra növekedett, a foglalkoztatási ráta két százalékponttal csökkent, 40,7%-ra. A nyilvántartott álláskeresőik száma 2010 március végén meghaladta a 21 ezer főt, mely 7,2%-kal volt több, mint az előző év azonos időpontjában. A munkanélküliségi ráta a megyék közül Nógrádban (20,2%) a legmagasabb, mely 8,4 százalékponttal haladja meg az országos átlagot.

Átlag(ok) alatti keresetek

Az életkörülmények, egyáltalán a megélhetés egyik komponense a pénzjövedelem, amelynek – jó esetben és leggyakrabban – domináns összetevője a kereset. Így segítheti az eligazodást a havi átlagkeresetek időbeni és térbeli összehasonlítása, a 12. táblázat szerint.

12. táblázat: Az alkalmazásban állók bruttó átlagkeresete területegységenként
forint/fő/hó

Megnevezés	2000	2008	2008. év a 2000. évi %-ában
Borsod-Abaúj-Zemplén	73 711	167 247	226,9
Heves	76 632	170 317	222,3
Nógrád	66 038	156 481	237,0
Észak-Magyarország	73 215	166 599	227,5
MAGYARORSZÁG	87 566	193 261	220,7

Forrás: A KSH statisztikai évkönyvei . Saját számítás és szerkesztés.

A vizsgált időszakban a bruttó keresetek a fogyasztói árindex növekedését (mintegy 159%) jóval meghaladóan emelkedtek. A nominális keresetek növekedése ugyan Nógrádban volt a legdinamikusabb (237%), ám a megye kereseti elmaradása – abszolút értékben – nem csökkent, jóval az országos és a régiós átlag alatt marad. Nagyjából hasonló a helyzet – nyugdíjak és más jövedelem-összetevők – alapján is. Azaz Nógrád lakosságának életkörülményei „globálisan” rosszabbodtak.

Életkörülmények

Javuló színvonalú lakáskörülmények

Nógrád megye lakásállománya a 2001. évi népszámláláskor 88 042 volt, 2,4 ezerrel, 2,8%-kal több mint 1990-ben, az előző összeírás idején. Az időszakban regisztrált lakásállomány bővülése elmarad a korábbi évtizedekre jellemző – 8-23%-os – növekedéstől. Ugyanez mondható el az ezredforduló utáni időszakokra is, 2001-2008 között a lakásállomány növekedésének üteme (2,2%) tovább csökkent.

2001. évi adatok szerint a megye lakásainak több mint egyötöde 1945-1959 között épült. Az állam fokozatos kivonulása a lakásépítésekben az 1990-es években vált a „látványossá”. A megyében az 1990-2001 között épült lakások részesedése (4,3%) jóval kisebb a hazai (7,4% aránynál, miként ugyanez a helyzet az utóbbi évtized eltelt részében is. A laksűrűség – 100 lakott lakásra jutó népesség – Nógrád megyében hosszú időn át magasabb volt az országos átlagnál. Fokozatos csökkenése és 2008-ra az országos átlag alá kerülése gyorsütemű népességfogyás, a kisebb létszámú családok és az egyedülállók aránya növekedésének a következménye.

Az utóbbi két népszámlálás között eltelt időszak alatt a szobaszám szerinti összetételt nézve 4 százalékpontos csökkenés figyelhető meg az egyszobás lakások arányában. Ezzel szemben a 4 és több szobásaké közel ilyen mértékben nőtt, és a 3 szobásoké is emelkedett. A lakott lakások alapterülete a legutóbbi népszámláláskor 77 m² volt, amely nagyobb az országos (75 m²) átlagnál. Kedvező, hogy a lakások kétharmada (több mint 54 ezer lakás) 59 m²-nél nagyobb alapterületű, ezen belül 36 %-uké meghaladja a 99 m²-t. Ezek az arányok magasabbak (jobbak) az országosnál is.

Látványosan fejlődő közműellátottság

Jó érzéssel töltheti el a nógrádi olvasót a közmű/kommunális ellátás néhány, 11. táblázatban látható mutatója.

11. táblázat: A kommunális mutatók alakulása és változása

Megnevezés	1990	2008	2008. év az 1990. évi %-ában
Vezetékes gáz-ellátás			
Gázellátással rendelkező település	7	126	18-szoros
Egy háztartási fogyasztóra j. felhasználás, m ³	1785	1 340	75,1
Vízellátás			
Közüzemű vízellátással rendelkező település	62	131	2,1-szeres
Főnyomó és elosztó vízcsőhálózat, km	1362,2	2217,0	162,8
Közcsatornázás			
Szennyvízcsat. hálózattal rend. település	11	96	8,7-szeres
Zárt/Szennyvízcsatorna-hálózat, km	158,3	1 223,8	7,7-szeres

Forrás: Nógrád megye statisztikai évkönyvei, KSH. Saját számítás és szerkesztés.

A táblázat adatait kommentálni sem szükséges. A lényeg: a kommunális beruházások (közmű-programok) eredményeként teljes a nógrádi települések közüzemű vízellátása, és szennyvízcsatorna-hálózattal immár 96 település rendelkezik, az összes település több mint 73%-a. A közmű-olló jelentős mértékben záródott. Figyelemre méltó, hogy a lakosság reakciója az árak emelkedésére, erről tanúskodhat például az egy háztartási gázfogyasztóra jutó felhasználás csökkenése.

Polarizáló humán közszolgáltatási hálózatok**Oktatás**

Nógrád megyében az óvodai hálózat kiépítettsége és ellátottsági színvonala jó. A 100 férőhelyre jutó óvodások száma 92, egyező az országossal. Az általános iskolai oktatás feltétel-rendszere elsősorban a demográfiai folyamatok függvényében változott. A tanulók száma az 1991/1992. iskolai évhez képest 2008/2009. tanévre közel 29%-kal, a pedagógusok száma 22%-kal csökkent, ezáltal az egy pedagógusra jutó tanulók száma 11,8-ről 10,8-re mérséklődött. Csökkent az egy osztályra jutó tanulók száma is 20,8-ről-ről 19,2-re. Az előbbi „fajlagos mutató” jobb a régiós átlagnál (11,1), és közel van az országos mutatóhoz, míg az utóbbi mindkét terület egység adatánál kedvezőbb. A középfokú oktatási intézmények struktúrájában és feltételrendszerében is jelentős változások következtek be, a 7. táblázat adatai szerint.

7. táblázat: A középiskolák fontosabb mutatói

Megnevezés	1990/1991 tanév	2008/2009 tanév	2008/2009-es tanév az 1990/1991-es tanév %-ában
Iskola/feladat-ellátási hely	16	32	200,0
Osztályteremek száma	156	270	173,1
Pedagógusok száma	435	589	135,4
Tanuló a nappali oktatásban	5221	7258	139,0
Leánytanuló, %	59,8	53,4	-
Egy pedagógusra jutó tanuló	12,0	12,3	102,5
Egy osztályteremre jutó tanuló	33,5	26,7	79,7

Forrás: Nógrád megye statisztikai évkönyvei, KSH. Saját számítás és szerkesztés

Érdemes kiemelni, hogy például az egy osztályteremre jutó tanulók száma közel 7-tel csökkent. Az egy pedagógusra jutó tanulók száma (12,3) kevesebb a régiós (12,6), és valamivel több az országos átlagnál (11,6).

Salgótarjában 1972-ben nyílt meg a Budapesti Pénzügyi és Számviteli Főiskola kihelyezett tagozata, mai nevén a Budapesti Gazdasági Főiskola Pénzügyi és Számviteli Kar Salgótarjáni Intézete. Ez időtől kezdve javult a megye gazdasági szakember ellátottsága. Az intézet kezdeményezően vesz részt egy nógrádi tudásbázis-központ megteremtésében, illetve klaszter kialakításában⁶.

Egészségügy

A megye lakosságának egészségére 2008-ban 99 „működő” háziorvos, míg 1990-ben 98 „körzeti” orvos vigyázott. A napi gyógykezelési forgalom 2008-ban magasabb volt, mint a bázisévben. Csökkent a gyermekorvosok száma (18%-kal), még pedig erőteljesebben, mint ahogy a kis betegek vizsgálatának száma mérséklődött (5,4%-kal). Az ellátás „infrastruktúráját” – többek között – a kórházak, a rendelő- és gondozóintézetek képezik. Nógrád megyében a kórházi és járóbeteg-ellátást – melynek főbb mutatói a 8. táblázatban láthatók – három kórház és több rendelőintézet segíti.

8. táblázat: A kórházi ellátás néhány mutatója

Megnevezés	1990	2008	2008. év az 1990. évi %-ában
Kórházi ágy	2158	1 474	68,3
Ebből: működő	2113	1 442	68,2
Elbocsátott beteg	41815	41 202	98,5
Tízezer lakosra jutó működő kórházi ágy	93,6	69,0	73,7
Ápolási nap, ezer	560,9	382,8	68,2
Ágykihasználás, %	73,3	72,5	-
Halálozási arányszám, %	3,7	3,7	100,0

Forrás: Nógrád megye statisztikai évkönyvei, KSH. Saját számítás és szerkesztés.

A kedvezőtlenül alakult abszolút mutatók mellett a tízezer lakosra jutó működő kórházi ágyak, illetve az egy háziorvosra és házi gyermekorvosra jutó lakosok számának mutatója rosszabb nemcsak az országos, de a régiós mutatónál is. A megyei közgyűlés fokozott figyelmet fordított az időszakonként költségvetési hiánnyal küzdő, alulfinanszírozott Szent Lázár Megyei Kórház, mint súlyponti intézmény gazdasági kondícióira, jogi környezetére. A „terápia”, a megtett intézkedések – amelyek között több megszorító is volt – eredményeképpen stabilizálódott a kórház pénzügyi-gazdasági helyzete.

Kultúra, művelődés

A települések kulturális életében korábban jeleskedő kultúrotthonok, művelődési házak száma közel két évtized alatt 22%-kal csökkent, miközben – paradox módon – 40%-kal nőtt az alkotói közösségeké. A megyében a salgótarjáni József Attila Művelődési és Konferencia Központ a legnagyobb rendezvénygazda: változatos programjai közül kiemelkedik a nemzetközi dixieland fesztivál és a Tarjáni Tavasz rendezvénysorozata. A központ befogadó színházként is működik; a múlt évben forgószínpaddal gazdagodott, amely hosszabb távon javíthatja – az országos és régiós átlagtól elmaradó – látogatottsági mutatókat is. Utóbbiak a mozik esetében lehangelőek. Amíg 2008-ban Nógrádban az egy előadásra jutó nézők száma

⁶ Bővebben erről a – Nógrád gazdasága szempontjából is jelentős – kezdeményezésről Klaszter szerveződik (2009.december) címmel az intézet honlapján www.pszfs.hu, illetve a www.NPORT.hu online újság hasábjain olvasható.

10,6, addig Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 17,1; Heves megyében 18,5; országosan pedig 24,7. Az ezer lakosra jutó látogatók száma ugyanebben a sorrendben: 100; 453; 390; illetve 1164.

A közművelődés alapvető színterei ma is a közkönyvtárak, amelyek egy része a tudományos gyűjtő- és kutatómunka (mikrofilm, internet-használat stb.) kielégítését is lehetővé teszi. Sajnálatos, hogy amíg Nógrád megyében 1990-ben még 153, 2008-ban már csak 67 települési könyvtár

(a bázisév 43,8%-a) fogadta látogatóit. A kölcsönzött könyvtári egységek száma alig több mint 40%-ára, az egy beiratkozott olvasóra jutó kölcsönzött könyvtári egység a felére csökkent, ez utóbbi mutató rosszabb az országos és a régiós átlagnál.

A történeti múlt értékei megőrzésének, bemutatásának, különböző gyűjtemények kiállításának színterei a múzeumok, adataikat a 9. táblázatban mutatom be.

9. táblázat: Múzeumok, kiállítások, látogatottság

Megnevezés	1990	2008	2008, 1990 %-ában
Muzeális intézmény	17	11	64,7
Kiállítás	46	72	156,5
Látogató, ezer	176	74	42,0
Egy kiállításra jutó látogató	3826	1028	26,9
Ezer lakosra jutó látogató	779	354	45,4

Forrás: Nógrád megye statisztikai évkönyvei, KSH. Saját számítás és szerkesztés.

A múzeumok számának csökkenésével szemben örvedetesen nőtt a kiállítások száma. A múzeumok megújítására vannak jó elképzelések, ám egyelőre még a legtöbb intézmény anyagi gondokkal küzd, a kultúra pedig egyre inkább csak a megszállottak ügyévé válik.

Összefoglalás, következtetések

Nógrád népességének csökkenése viszonylag gyorsütemű, előregedése régóta tartó tendencia, népességmegtartó képessége gyenge. A megye a fontosabb fajlagos gazdasági mutatók (GDP, beruházások teljesítményértéke stb.) alapján a megyék rangsorában pozíciót veszített, a korábbi közepes helyzetéből az utolsók közé csúszott. A megye pozíció-vesztésének azonban nem a rendszerváltás az elsődleges oka. A gazdasági hanyatlás a '80-as években kezdődött, a '90-es évektől napjainkig a termelő ágak visszafogott produktumának következtében „csak” folytatódott.

A megye közlekedési infrastruktúrája és tőkevonzó-képessége nem megfelelő. A vállalkozói készség alacsony szintű. A gazdasági szerkezet spontán és tudatosan alakítva is módosult, a szolgáltatások részaránya növekedett. A megyének nincs hatékony húzóágazta, gyártmány- és termékszerkezete kevésbé verseny- exportképes. A közmű ellátottság látványosan javult, a kereskedelmi ellátás és az oktatás nivós, a turizmus és a vendéglátás javuló színvonalú, az egészségügy – alulfínanszírozottsága miatt is – intenzív kezelésre szorul, a kultúra rendezvényközpontú, szűk körben érdeklődésre számot tartó. Az életkörülmények főbb mutatói differenciáltak, tartós, makacs és magas a munkanélküliség, eszkalálódik a szegénység.

Hogy miként is jutott ide Nógrád megye, az mélyebb elemzést, külön tanulmányt is érdemelne, jóllehet, ami a hátrányos helyzet kialakulását illeti, a főbb okok már többnyire

ismertek, a felzárkózás esélyeit és elért eredményeit is elemezték már a szakemberek⁷. Egyrészt, ami igaz az Észak-magyarországi régióra, az kvázi közel helytálló Nógrád megyére is. Másrészt több, „saját” nógrádi tanulmány és program is született a felzárkóztatás céljából és érdekében is. Itt csak példaként (nem irodalmi hivatkozásként) említek a Nógrád Megyei Területfejlesztési Tanács megbízásából a Nógrádi Fejlesztési Ügynökség Nonprofit Kft. (és jogelődje) szakemberei által/gondozásában készített „szakmai anyagok” közül néhányat: Nógrád Megye Hosszútávú Területfejlesztési Konceptiója, 1998; Nógrád Megye Felzárkóztatási Programja, 1997-1999; Nógrád Megye Felzárkóztatási Programja, 2000-2002; Nógrád Megye Innovációs Stratégiája, 2005; Nógrád Megye Foglalkoztatási Stratégiája, 2007.

Néhány nógrádi szakember kifejtette véleményét tanácskozásokon, konferenciákon, sajtóorgánumoknak tett nyilatkozatokban is⁸. Ezekből esetenként kitétik, Nógrád pozícióvesztésének egyik oka, miszerint a rendszerváltás utáni időben a megyei „vezetési pontokon” nem volt meg a szükséges tudás, nem ismerték az új technikákat és ezért elkezdtek működtetni a régi módszereket. „Nem az elavult struktúrát, a működésképtelen rendszert akarták megváltoztatni, hanem előnyöket akartak kijárni a meglévő rendszer tovább éltetéséhez és működtetéséhez. A politikai és önkormányzati vezetők koncepciótlansága, felkészületlensége, tétovasága és tudásának hiánya vezetett pozíció vesztesünkhöz, végül leszakadásunkhoz is...” (Baráthi 2010b)

No, de mi változott közel húsz év alatt, és mi a helyzet ma Nógrádban? „A megye legfontosabb gazdasági és társadalmi szereplői között még ma sincsen intézményesített, rendszerszerű együttműködés, a területi gazdaság menedzselésére nem áll rendelkezésre szakszerű kapacitás.” (Baráthi 2010b). Amit azért – teszem hozzá én – meg lehet és meg is kell teremteni, mert a 24. órában vagyunk.

A fentiekre figyelemmel, úgy vélem, Nógrád megye gazdasága csupán önerejére támaszkodva aligha tud előbbre lépni. A fokozatos felzárkózást én a központi/regionális programok mellett, a korábban eredményesnek bizonyult decentralizált felzárkóztatási programok (Holles 2005) „feltámasztásával” és megvalósításával, a gazdaságkorszerűsítés, a befektetés-ösztönzés és a munkahelyteremtés korszerű technikáival (innováció, kooperáció, klaszterek stb.) is csak hosszabb távon tudom elképzelni, amennyiben a jó koncepciókat konszenzus és egységes politikai akarat is támogatja, és megvalósul a Nógrádban régen remélt és várt összefogás és együttműködés is.

Felhasznált irodalom

- Baráthi O. (2010a.): *Nógrád Megye gazdasági-társadalmi folyamatainak főbb jellemzői a rendszerváltás után*. Területi Statisztika 13. (50.) évf. 4. szám. 2010. július. 438-452. o.
- Szalainé (2010): *Észak-magyarországi tükrök, 1999–2009*. Területi Statisztika 13. (50.) évf. 2. szám. 2010. március. 168-181.o.
- Simkó J. (2008): *A foglalkoztatás aktuális problémáira megoldást javasoló módszerek az Észak-Magyarországi régióban*. Kutatási vitaanyag. A kutatást a „Közösen a jövő munkahelyeiért” Alapítvány támogatja. Miskolc, 2008. május.
- Szalainé (2009): *A foglalkoztatás alakulása az Észak-magyarországi régióban*. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek 2009. VI. évf. 1. szám. 65-80. o.

⁷ Példaként a már idézett Simkó (2008) vitaanyagára, és ennek összefoglalására (Simkó 2009), valamint Holles (2005) és Kociszky (2006) tanulmányára apellálok.

⁸ Itt csak Brunda Gusztáv salgótarjáni közgazdászt emelem ki. (Baráthi 2010/b).

- G. Fekete É. (2006): *Hátrányos helyzetből előnyök? Elmaradott kistérségek felzárkózásának lehetőségei az Észak-magyarországi régióban.* Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek III évf. 2006.1. szám. 54-68.o.
- KSH (2010): Statisztikai tájékoztató – Nógrád megye, 2010/1. 2010. június. Internetes kiadvány, www.ksh.hu.
- Simkó J. (2009): *Javaslatok a foglalkoztatási gondok enyhítésére az Észak-magyarországi régióban.* Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek 2009. VI. évfolyam 1. szám. 118-126.
- Holles M. (2005): *Felzárkóztatást szolgáló decentralizált program Nógrád megyében.* Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek. 2005. II. évf. 2. szám. 80-83. o.
- Kocziszky Gy. (2006): *Az Észak-magyarországi régió felzárkózási esélyei.* Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek. 2006. II. évf. 1.szám. 128-146. o.
- Baráthi O. (2010/b): *Helyi gazdaság, helyi társadalom / Beszélgetés Brunda Gusztávval.* Palócföld, 2010. 3. szám. 60-67. o.